

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 316.48:177

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГОРТАННЯ КОНФЛІКТУ У РІЗНИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬСТВА: ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Юлія Гук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, k_istcult@franko.lviv.ua*

Висвітлено основні сфери розгортання конфліктів, виявлено їх особливості та зроблено спробу дати цілісне уявлення про суспільні сфери, в яких відбуваються конфлікти. Розглянуто і проаналізовано типи класифікацій сфер розгортання конфліктних ситуацій. Досліджено причини виникнення конфліктних ситуацій. Окреслено шляхи попередження та розв'язання конфліктів у різних сферах.

Ключові слова: конфлікт, сфера розгортання конфліктів, зіткнення, класифікація, духовні цінності.

Конфлікти – явище не тільки неминуче і повсякчасне, але й багатогранне. Вони є складним соціально-психологічним феноменом, який можна класифікувати за різними ознаками.

Актуальність розгляду цієї проблематики полягає в тому, щоб більш чітко усвідомити як основні елементи конфліктів, так і різноманітність способів їх прояву, розгортання та регулювання, витоки та безпосередні причини виникнення конфліктних ситуацій, інтереси та мотиви ворогуючих сторін, рушійні сили протиборства, функції конфліктів, їх роль в життєдіяльності окремої людини, соціальної групи (колективу) та суспільства в цілому.

Кожне конфліктне зіткнення по-своєму унікальне, неповторне з точки зору причин виникнення, форм взаємодії двох чи більше сторін, фіналу та наслідків. Аналіз та оцінка конфліктів передбачає їх систематизацію за вагомими ознаками, типами та видами. Така класифікація потрібна як своєрідна модель цілісного вивчення предмета, як методичний інструмент розрізнення всього спектру конфліктних проявів. З практичної точки зору класифікація конфліктів важлива, оскільки до-

зволяє орієнтуватися в їх специфічних проявах та, відповідно, допомагає оцінити можливі шляхи їх вирішення.

Мета статті – розглянути основні сфери розгортання конфліктів на основі комплексного підходу до осмислення даної проблеми, а також прослідкувати і дати цілісне уявлення про суспільні сфери, в яких відбуваються конфлікти.

Підходи до класифікації можуть бути різними. Так, соціологи звертають увагу насамперед на макро- або мікрорівень конфліктів, на такі їх основні типи, як соціально-економічний, національно-етнічний та політичний. Юристи розрізняють внутрішньо та зовнішньо системні конфлікти, сфери їх прояву, зокрема сімейно-побутові, культурні та соціально-трудова, а також різні господарські, фінансові та майнові конфлікти, що виникають в умовах ринкової економіки.

Конфлікти існують в усіх сферах суспільного життя, тому можна виділити політичні, національні, економічні, військові, релігійні, сімейні тощо. Проте сучасні конфліктологи неоднозначно розглядають домінуючі сфери розгортання конфліктів. Певні автори намагаються максимально спростити та систематизувати картину сфер розгортання конфліктів. Так, В. Нагаєв розглядає політичну, економічну, соціальну та організаційну сфери розгортання конфліктів як основні [7], натомість сучасний дослідник М. Цюрупа замість організаційної сфери пропонує ідеологічну та військову [9]. Класифікація, запропонована відомим конфліктологом С. Ємельяновим, який виділяє економічну, ідеологічну, соціально-побутову та сімейно-побутову сфери, виглядає спрощеною, проте достатньо універсальною [4]. Деякі автори пропонують ширший перелік основних сфер розгортання конфліктів. Наприклад, вітчизняний конфліктолог М. Пірен, окрім загальновизнаних політичних чи соціальних сфер, розглядає також рольові, сімейні, міжетнічні та міжконфесійні конфлікти [8]. Серед основних визнано також сферу культурних і духовних цінностей, юридичну [5], релігійну [2]. Цікавою є подана А. Бобро розширена класифікація конфліктів за сферами, в яких вони відбуваються, де він зазначає міжнародні, економічні, політичні, трудові, релігійні, міжпартійні, національні, шкільні, сімейні, майнові, побутові та військові. У свою чергу військові конфлікти він поділяє на феодальні, династичні, національні, колоніальні, а також на тотальні та локальні війни. Автор робить висновок, з яким не

можна не погодитися, що різні типи конфліктів взаємопов'язані та можуть взаємозумовлювати один одного [3].

На нашу думку, визначати військовий конфлікт як самостійну сферу досить небезпечно, оскільки він уособлює наслідок невирішеного конфлікту з іншої сфери. Тому кожний військовий конфлікт слід розглядати у ракурсі конкретної конфліктної ситуації, яка розв'язується силовими методами. Отже, розв'язання військового конфлікту – це вирішення питань, які стали передумовою війни. Винятком для такого вирішення військового конфлікту є лише повна поразка однієї із сторін.

Отже, робимо висновок, що в конфліктологічній літературі відсутня універсальна науково-практична класифікація сфер розгортання конфліктів, що призводить до звуженої або занадто розширеної типології. Тому пропонуємо типологію сфер розгортання конфліктів, яка, на нашу думку, є найбільш актуальною в умовах сьогодення.

Конфлікти у політичній сфері – звичайне явище, бо вони віддзеркалюють боротьбу політичних сил за утримання або завоювання влади і відтворюються у різних формах: від мирних демонстрацій та маніфестацій до громадянських чи повномасштабних війн. Політичні конфлікти поділяють на два підтипи: конфлікт масових некерованих емоцій та конфлікт між політичними інститутами. Для політичних конфліктів масових некерованих емоцій характерне приховування від пересічних учасників істинних причин виникнення конфлікту, непередбачуваність подій і перебігу боротьби, тому конфлікти можуть трансформуватися в ексцеси аж до погромів, бунтів великого масштабу. Крім того, масам притаманна несподівана зміна настроїв та відношень до політичних лідерів та еліт. Конфлікт політичних інститутів відображає суперечність різних владних структур, його можна вирішувати інституціональним способом – створенням нових, модернізацією або ліквідацією старих конфліктогенних політичних установ, особливо політичних партій і рухів. Водночас конфлікти у політичній сфері можуть розглядатися як різновид політичної діяльності [9], оскільки загалом політичні конфлікти – це форма взаємовідносин між окремими особами, партіями, політичними групами, класами, націями, державами щодо питань влади [8]. Найбільш істотна відмінність політичного конфлікту від інших соціальних конфліктів полягає в тому, що задіяні у ньому суб'єкти (особи, групи, еліти, держави) протистоять чи проти-

діють один одному з однієї причини – завоювання чи поділу влади. Часто йдеться не про матеріальні об'єкти, а про індивідів, групи людей, організації, які прагнуть стати носіями влади. Політичний конфлікт може бути позитивним лише тоді, коли існує можливість його врегулювати. У протилежному випадку конфлікт стає причиною політичної кризи чи навіть суспільної катастрофи.

Поряд з політичним конфліктом доцільно розглянути міжнародну сферу розгортання конфліктів. М. Цюрупа, зокрема, зазначає, що в міжнародних конфліктах беруть участь найбільш потужні сили сучасності: держава, її інститути або коаліції держав. На рівні конфліктів між державами тісно переплітаються конфлікти ідеологій, політики та економіки, а концентруються вище визначені чинники у територіальних суперечностях. У міжнародних конфліктах продовжується як зовнішня політика держав, так і внутрішня. Майже вся історія міждержавних конфліктів до останнього часу була пов'язана з війною як основною формою буття цих конфліктів. Саме тому зниження рівня конфліктності у міждержавних стосунках є однією з найважливіших проблем сучасності. Її вирішення можливе за умов дотримання принципу “мирного співіснування”, зниження рівня воєнного протистояння, підсилення ролі міжнародних інституцій у відносинах між державами з різними соціально-політичними устроями та ідеологічними і релігійними доктринами [9].

Конфлікти в економічній сфері мають різний рівень впливу на суспільство, а за формою можуть існувати як загальна чи галузева криза, трудова суперечка, економічна боротьба (суперництво на ринку праці, товарів, послуг). Аналіз сутності, різновидів, джерел, механізмів та динаміки розвитку економічного конфлікту, способів його розв'язання, попередження та прогнозування можливостей виникнення нових конфліктних ситуацій в умовах ринкових відносин набуває особливого значення. Слід підкреслити, що будь-які конфлікти в суспільстві, від особистісних до конфліктів духовної сфери, часто можуть бути пов'язані з економічною стороною суспільного життя. Також у ринковій економіці виникають й інші гострі конфліктні ситуації: страйки, кризи у грошовому обігу тощо. Деякі конфліктологи бачать ринок щонайменше у двох аспектах: з одного боку, він породжує конфлікти, з іншого – є важливим механізмом їх розв'язання, причому не тільки економічних, а й будь-яких соціальних конфліктів взагалі, бо в соціа-

льному житті саме економічний аспект найважливіший [5]. Соціально-економічні суперечності пронизують усі сфери життєдіяльності суспільства і фігурують на всіх рівнях його взаємодії. На наш погляд, необхідно визначити основні лінії суперечностей, що розділяють конфліктуючі сторони в економічних конфліктах. Так, на першому місці за своєю конфліктогенністю перебуває лінія суперечностей, що розділяє власників та найманих робітників. Друга лінія суперечностей проходить між підприємцями та владними структурами, що регулюють підприємницьку діяльність. Третя лінія – суперечності між соціальною державою та соціальними групами, що перебувають на так званому державному забезпеченні (студенти, пенсіонери, інваліди, непрацюючі батьки з дітьми та ін.). Четверта лінія – суперечності між різними професійними категоріями громадян, зумовлені бажанням перерозподілити ресурси на свою користь. Очевидно, що кардинальне поліпшення конфліктогенної ситуації в економічних відносинах не можливе без виходу економіки з кризи. У конфліктах економічного характеру важливу роль відіграє створення сприятливих умов для того, щоб вони не перетворилися на агресивні та руйнівні форми класового антагонізму, а стали предметом обговорення у раціонально організованому переговорному процесі.

Міжетнічні або міжнаціональні конфлікти належать до найбільш заплутаних і складних. Як показує історія і свідчить сучасність, у більшості поліетнічних країн міжнаціональні, міжетнічні зіткнення за своїми масштабами, тривалістю та інтенсивністю значно перевершують інші типи соціальних конфліктів. Специфіка сучасних міжетнічних конфліктів полягає в тому, що процес глобалізації водночас руйнує колишню замкненість майже 2000 етносів, що живуть на Землі, і, разом з тим, не зменшує їх прагнення утворити самостійні держави. М. Цюрупа зазначає, що основними причинами виникнення міжетнічних конфліктів є зростання проблем етнонаціонального буття, підвищення амбітності та претензій етнонаціональних лідерів, а також появу сил, яким вигідно використовувати рівень напруги у міжетнічних конфліктах [9]. Як результат вивчення цієї проблеми слід відзначити важливу роль соціально-психологічних механізмів у міжетнічних конфліктах. Практика показує, що національні непорозуміння існуватимуть до того часу, поки зберігаються етнічні, культурні та релігійні відмінності. Справжньої безпеки для власної етнічності можна досягти лише завдя-

ки пошукові консенсусу та гарантії безпеки кожній етнічній спільноті, яка проживає у поліетнічній державі, що зрештою має забезпечити стабільність у країні, регіоні та світі.

Релігійні конфлікти виникають у духовній сфері життя поряд з ідеологічними, моральними та іншими. Вони відбуваються у духовній діяльності та стосуються питань віри і духовних цінностей. Так само як ідеологічні та моральні, релігійні конфлікти належать до групи конфліктів цінностей і поглядів, тому, коли йдеться про ці конфлікти, об'єктом аналізу стають релігійна свідомість, релігійні уявлення і форми релігійного життя соціокультурних спільнот людей. Різноманітність проявів культового життя у релігіях, рівні розвитку релігії, форми релігійних уявлень, розбіжності у тлумаченні релігійних догматів та інші відмінності у релігійній сфері часто спричиняють релігійні конфлікти. Крім того, до життя повертається і низка специфічних релігійних непорозумінь, до яких передусім належить релігійна нетерпимість. Сьогодні така нетерпимість за своєю силою може прирівнюватися лише до міжнаціональної нетерпимості, тим самим негативно впливаючи на політичну ситуацію в країні. На нашу думку, це не може не турбувати суспільство, адже релігія відіграє у ньому важливу роль, визначає його характер і обличчя, культурні та моральні цінності, наповнює змістом духовне життя, істотно впливає на свідомість і поведінку людей, а релігійна нетерпимість чи ворожнеча загрожує єдності суспільства і навіть його безпеці. Безумовно, варто зазначити, що релігійним конфліктам притаманні психологічні характеристики. По-перше, будь-який конфлікт, у тому числі релігійний, – це багатовимірне психологічне явище, що потребує як духовних так і фізичних витрат, а іноді жертв, аж до втрати життя, не кажучи вже про руйнування матеріальних та інших цінностей. По-друге, коли йдеться про психологію розвитку конфлікту, маються на увазі типи поведінки людей у ньому – від агресії до схильності уникати конфліктних ситуацій. У зв'язку з цим особливо небезпечні конфлікти, пов'язані з релігійним фанатизмом, тобто з нетерпимим, ворожим ставленням до інших віросповідань, будь-яких думок чи дій, які, на погляд фанатиків, можуть створити загрозу їх релігії. Варто додати, що сам фанатизм є загрозою для релігії, бо намагається утвердити віру насильницьким шляхом і тим самим спотворює її духовну сутність як внутрішнього переконання. Аналізуючи виникнення релігійних конфліктів, можна простежити, що здебільшого вони

ґрунтуються на об'єктивних причинах. Основними серед них є ті, що постали з протистояння інтересів віруючих різних релігій (конфесій), взаємовиключних форм організації релігійного життя, загострення проблем між церквою і державою, відмінностей між конфесіями чи засобами культового служіння, в тому числі догматичними, церковно-організаційними, обрядовими, місіонерськими тощо. Було б неправильно недооцінювати у релігійних конфліктах роль внутрішньо-суб'єктивних, зокрема ірраціональних, чинників, зараховуючи менталітет і навіть інстинкти людей, що залежать від багатьох обставин: від культури людини і соціуму, місця релігії в даному суспільстві, ставлення до неї, релігійної поведінки та, нарешті, релігійного життя кожної окремої особи, соціальних груп чи всього суспільства. Релігійні конфлікти, як і будь-які інші, не схожі один на одного, тому не існує універсальних засобів їх розв'язання. Проте саме життя дає приклади того, як запобігти релігійним конфліктам і розколу церков. Скажімо, у кінці XIX – на початку XX ст. виник так званий єкуменічний рух, спрямований на діалог, співробітництво і зближення християнських церков, пов'язаних з пошуками єдності в дусі, вірі та любові. Загально-відомо, що релігія в усіх культурах світу була в центрі соціальних і політичних подій, визначала духовну ситуацію часу, позначалася на сім'ї, навчанні та вихованні. Сьогодні вплив релігії на свідомість має у світі істотний. З цим не можуть не рахуватися державні і політичні діячі будь-якої країни. У демократичних державах, де конфесійна політика ґрунтується на Загальній декларації прав людини, а закон гарантує свободу совісті, забороняється розпалювати ворожнечу і ненависть на ґрунті релігійних вірувань [5]. Отже, релігійні конфлікти існують у нашому житті поруч з іншими конфліктами, тому знання про них є необхідною умовою їх цивілізованого врегулювання і припинення.

Цікавим, на нашу думку, є виокремлення конфлікту культур і духовних цінностей в окрему сферу розгортання конфліктів, яке можна простежити у деяких сучасних конфліктологів [5]. Оскільки моральна культура пов'язана зі сферою свідомості, духовного виробництва (пізнання, моральність, виховання і просвітництво, включаючи право, філософію, етику, естетику, мистецтво, літературу, міфологію, релігію), це дає підстави говорити про різноманітність світу культур і, природно, про суперечності, особливо якщо йдеться про групову солідарність представників тієї чи іншої культури. Сучасні ж зміни у характері на-

сильницьких конфліктів можна представити формулою: від боротьби соціальних систем до міжнаціональних і етнокультурних зіткнень. У цьому контексті культуру вже недостатньо розуміти традиційно. Культура – не тільки сфера універсальних духовних і матеріальних досягнень людства, загальних для всіх людей цінностей, норм і знань. Культура – це насамперед локальний засіб буття людей, їх повсякденний світ. Локальність конфлікту треба розуміти глибше, як конфлікт культурних світів життя, завжди особливих, унікальних засобів буття або як конфлікт онтології різних культур. Свою специфіку мають й інші рівні конфлікту цінностей: між індивідами, малими або великими групами. Християнська цивілізація, наприклад, завжди як канон визнавала десять моральних заповідей. Проте в розвинутих країнах Заходу традиційні форми релігії занепадають: знижується рівень відвідування церков, знецінюється роль традиційної моралі. Іншими важливими видами конфліктів цінностей є конфлікт між свободою і рівністю, справедливістю і нерівністю, колективізмом та індивідуалізмом, ксенофобією і відкритістю до світу, демократією і авторитарністю, прагненням до суспільної власності та орієнтацією на приватну власність тощо. Можна стверджувати, що конфлікти цінностей помітно прискорюють або уповільнюють суспільні зміни. Цінності як загальні, стабільні характеристики людей змінюються під впливом економічних, соціальних та інших чинників і спрямовують своїх носіїв на досягнення певних цілей. Люди як у буденній діяльності, так і в конфлікті прагнуть задовольнити свої потреби, реалізувати власні інтереси, керуючись ціннісними уявленнями про те, що для них є пріоритетним, а що ні.

Отже, ми не можна не погодитися, що конфлікти об'єктивно неминучі у будь-якій соціальній структурі, проте вони необхідна умова суспільного розвитку, адже весь процес функціонування суспільства складається із конфліктів і консенсусів, згоди і протиборства. Чим складніша соціальна структура суспільства, чим більше у ньому свободи, плюралізму, тим більше неминучих, а часом взаємовиключних цілей, інтересів, цінностей і, відповідно, більше джерел для конфліктів. Сьогодні у світі налічується понад 200 держав і близько 4000 культур. Тому існує загальне завдання не допустити або максимально знизити негативні наслідки конфлікту культур [5].

1. Богданов Е., Зазыкин В. Психология личности в конфликте. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
2. Ворожейкин И., Кибанов А., Захаров Д. Конфликтология: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 240 с.
3. Гірник А., Бобро А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 172 с.
4. Емельянов С. Практикум по конфликтологии. – СПб.: Питер, 2004. – 400 с.
5. Конфліктологія. – Харків: Право, 2002. – 256 с.
6. Ложкин Г., Повякель Н. Практическая психология конфликта. – К.: МАУП, 2002. – 256 с.
7. Нагаєв В. Конфліктологія: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 198 с.
8. Пірен М. Конфліктологія: Підручник. – К.: МАУП, 2003. – 360 с.
9. Цюрупа М. Основи конфліктології та теорії переговорів. – К.: Кондор, 2004. – 172 с.

SPHERES OF CONFLICT'S DEVELOPMENT: ETHICAL ASPECT

Yulia Huk

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka Str. 1,
L'viv, 79000, Ukraine, k_istcult@franko.lviv.ua*

The basic spheres of development of conflicts are elucidated, their features are found out and an attempt to give the complete picture of public spheres in which conflicts take place is made. Different types of classification of conflict spheres are observed and analysed. The courses of appearance of conflict situations are examined. The ways of prevention and solution of conflicts in different social spheres are indicated.

Key words: Conflict, sphere of conflicts' development, clash, classification, moral values.

*Стаття надійшла до редколегії 07.12.2005
Прийнята до друку 30.01.2006*